

О.Р. Михайленко,
доктор юридичних наук, професор
(Академія адвокатури України)

Конкуренція або колізії правових норм та верховенство закону щодо кримінального процесу*

Ключові слова: колізія і конкуренція правових норм, принцип верховенства права, права учасників кримінального судочинства.

Правове регулювання соціальних відносин є складним явищем і воно не завжди повною мірою може відповідати життєвим ситуаціям. А, враховуючи велику кількість законів і правових норм, що їх складають, то виникає відповідна неузгодженість, колізії, конкуренція між ними. Для вирішення цієї проблеми можна скористатися існуючим принципом верховенства права.

Але зазначена тематика недостатньо вивчена і потребує комплексного монографічного дослідження.

У своєму виступі зупинюся лише коротко на деяких її проблемах.

Відповідно до ст. 8 Конституції України визнається і діє принцип верховенства права.

Цей принцип недостатньо визначений, а його правовий аспект повинен пов'язуватися з природними правами людини. Поняття “право” залишається неоднозначним. Якщо право має верховенство, то не відомо, над чим. Тому принцип верховенства права для проку-

рорського нагляду мало що дає, з огляду на його безпредметність.

Сама Конституція, проголосивши принцип верховенства права, більше до нього не звертається. і в Конституції, і в інших законах, нормативно-правових актах йдеться про їх ієрархію, верховенство. Тут більш-менш зрозуміло, про що йдеться. Найвищу юридичну силу має Конституція (ст. 8), згідно з якою державні й інші органи діють відповідно до законів, а не до невизначеного права (ст. 6, 19 Конституції).

У ст. 4 Закону України “Про прокуратуру” однозначно сказано про утвердження верховенства закону, що прокуратура здійснює нагляд саме за додержанням законів.

Система законів багаточисельна і складна. Вона містить власне Закони, акти, що мають таку офіційну назву, нормативно-правові постанови Верховної Ради України; делеговане і санкціоноване законодавство, ратифіковані міжнародні договори, що є частиною національного законодавства України (ст. 9 Конституції). Тобто законами, в широкому їх розумінні, можна вважати нормативно-правові акти, що прийняті, діють за волею законодавчого органу, яким є Верховна Рада України.

* За цією темою автор виступив на науково-практичній конференції в м. Умань 22 червня 2005 року.

Потрібно також зазначити, що особливе місце серед нормативних актів займають рішення Конституційного Суду України, а також вироки та інші рішення загальних та спеціалізованих судів, що набрали чинності і можуть розцінюватися як закони щодо конкретної життєвої ситуації, бо постановлюються іменем України та, як і Закони, є обов'язковими для виконання на всій території держави, а інколи й за її межами.

Яким же чином можна визначити верховенство нормативно-правового акта в їх системі — не відомо. Для цього науково обґрунтованих критеріїв знайти не просто.

В такому випадку, як правило, береться до уваги, хто саме прийняв акт в плані ієрархії, а також перевага надається тому акту, який був прийнятий пізніше, хоча цей акт може офіційно і не скасовувати вже діючого.

Відомо лише однозначно, що Конституція має найвищу юридичну силу (ст. 8). Але й це конституційне положення не завжди витримує конкуренції з іншими законами, враховуючи життєві ситуації, що можуть складатися. Так, за Конституцією (ст. 29) затриманому чи заарештованому надається можливість з моменту затримання користуватися правовою допомогою захисника. Кримінально-процесуальний кодекс України (далі — КПК України) (ст. 43¹) уточнює це положення і передбачає те, що підозрюваний має право на захисника і побачення з ним до першого допиту. Але тут, наприклад, може вступити в силу Закон “Про забезпечення санітарного та епідеміологічного благополуччя населення” і захисник може бути позбавлений можливості своєчасно відвідувати заарештованого в місцях позбавлення волі з причини встановлення в них відповідного карантину. Таким чином, у даній ситуації, напевне, перевагу має не Конституція, а закон, що передбачає встановлення карантину з огляду на загрозу поширення епідемії.

Інший випадок: за Конституцією

(ст. 59) кожен є вільним щодо вибору захисника своїх прав. Це стосується й обвинуваченого, й підозрюваного. Але запрошений обвинуваченим захисник може бути не допущений до справи на підставі Закону “Про державну таємницю”. Це було предметом розгляду Конституційного Суду Росії, який прийняв рішення на користь Конституції.

Виникла колізійна ситуація й за вироком апеляційного суду Луганської обл., в якому гр.-н Л. був визнаний замовником вбивств, але він не притягався до кримінальної відповідальності, а тому й не є учасником процесу. І, як наслідок, позбавлений права подавати клопотання про перегляд справи в порядку виключеного провадження, що не зовсім відповідає вимогам ст. 55 Конституції, яка гарантує кожному право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, місцевого самоврядування, посадових і службових осіб. За Конституцією (ст. 124) юрисдикція судів поширюється на всі правовідносини, що виникають у державі. Не є виключенням з цього і правовідносини, що виникли між громадянином Л., якого, порушуючи встановлений порядок, визнали винуватим у вчиненні злочину, та органами правосуддя.

Є чимало неузгоджень, колізій і в самій Конституції України, наприклад, ст. 62 передбачає так звану презумпцію невинуватості особи до встановлення в законному порядку вини обвинувальним вироком суду. Разом з тим, за Конституцією (ст. 129) забезпечується апеляційне та касаційне оскарження рішення суду, а також право звертатись до відповідних міжнародних судових установ, організацій (ст. 55).

Таким чином, сама ж Конституція презюмує, що вирок суду, навіть той, що набрав законної сили, може бути незаконний, а встановлена ним винуватість особи хибною, не встановленою або поставленою під сумнів. А саме: обвинувачений і навіть підозрюваний уже на судовому

слідстві можуть бути затримані, взяті під варту, обшукані, відсторонені від посади тощо. Подібні примусові заходи щодо невинуватих застосовуватись не повинні, в зв'язку з чим так звана презумпція невинуватості зводиться нанівець.

Відповідно до ст. 3 Конституції найвищою соціальною цінністю є людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека. Але сама Конституція майже в кожному проголошеному праві людини робить виключення не на користь людини. Для прикладу: кожна людина має право на свободу та особисту недоторканність (ст. 29). Але за умов, встановлених самою Конституцією, особа може бути заарештована або затримана без рішення суду (ст. 30). Кожному гарантується недоторканність житла, а в невідкладних випадках можливе проникнення до житла чи до іншого володіння особи без вмотивованого рішення суду. Можна навести й інші приклади. В Конституції (ст. 64), зокрема, записано, що конституційні права і свободи людини і громадянина можуть бути обмежені у випадках, передбачених Конституцією.

У таких випадках найвищою цінністю стає не людина, її честь, гідність, недоторканність, а інтереси суспільства, держави, боротьба зі злочинністю.

Трапляються й парадоксальні випадки, коли громадяни самі не зацікавлені, щоб їх права забезпечувались. Наприклад, у Конституції (ст. 43) сказано, що використання праці жінок і неповнолітніх на небезпечних для їхнього здоров'я роботах забороняється. А коли прокурори вживали заходів щодо звільнення їх з таких робіт (мається на увазі підземні роботи в шахті), то працівники протестували проти цього, посилюючись на можливість отримувати заробітну плату і мати певний соціальний захист.

У ст. 57 Конституції сказано, що не є чинними закони та інші нормативно-правові акти, що визначають права і обов'язки громадян, якщо вони не доведені до відома населення. В ст. 68 Конс-

титуції записано, що незнання законів не звільняє від юридичної відповідальності. В такому випадку не відомо, яким чином особа може нести юридичну відповідальність за нечинними законами. Такі колізії, а тим паче в Конституції, вважаємо неприпустимими.

В Конституції допущені також певні недоречності і в порядку підписання законів та актів Президента України. У ст. 106 ч. 4 Конституції з посиланням на пп. 18, 23, 24 цієї статті сказано, що акти Президента України відповідно: про очолювання Ради Національної безпеки і оборони, утворювання судів, присвоєння військових звань, дипломатичних рангів та інших вищих спеціальних звань і класних чинів скріплюються підписами Прем'єр-міністра України і міністра, відповідального за акт та його виконання. Свої акти Президент України підписує особисто і не може передавати свої повноваження іншим особам або органам (ч. 2 ст. 106 Конституції) чи якимось чином ділитись ними.

Щодо законів, то їх підписує Голова Верховної Ради України (ст. 94) і невідкладно направляє його Президентові України, який протягом п'ятнадцяти днів підписує його або повертає для повторного розгляду. Але на прийнятих законах стоїть лише підпис Президента України, а хто і як усуває підпис Голови Верховної Ради України — не відомо. Передрукування тексту закону не виключає помилок, внесення змін та небажаних правок. Конституційне регулювання суспільних відносин повинно бути прозорим, чітким, без будь-яких суперечностей і недоречностей.

Захисник, забезпечуючи конституційні права на захист від обвинувачення та надаючи правову допомогу при вирішенні справ (ст. 59 Конституції), відповідно до ст. 48 КПК має право ознайомитися з матеріалами, якими обґрунтовуються затримання підозрюваного чи обрання запобіжного заходу або пред'явлення обвинувачення. Але такими правами не

наділені підозрювані чи обвинувачені, а захисника слідчий має право попередити про кримінальну відповідальність за розголошення даних досудового слідства (ст. 121 КПК). Така заборона стосується й підозрюваного чи обвинуваченого, в зв'язку з чим захисник не може бути повністю відкритим для осіб, інтереси і права яких він захищає. Така колізія, протиріччя є не тільки нелогічними, а й неприпустимими. Довіритель не повинен мати менше прав порівняно з довіряємим.

Органами дізнання, серед інших, є також капітани морських суден, що перебувають у далекому плаванні (ст. 101 КПК). Але класична кримінально-процесуальна форма, процедура, встановлена кримінально-процесуальним кодексом, не зовсім розрахована для розслідування злочинів, вчинених на плавзасобах у відкритому морі, в результаті чого можуть порушуватись права та законні інтереси людини, громадянина. Це може бути пов'язано з отриманням відповідних рішень суду (арешту, обшуку житла тощо), дозволів, санкцій прокурора; вирішення питань відводів, самовідводів, особливо за причетності капітана судна до вчинення злочину; забезпеченням захисником, перекладачем, педагогом, режимом утримання злочинця під вартою тощо.

Ця неузгодженість може бути усунута введенням в проект КПК України відповідної глави про провадження дізнання на судах, що перебувають поза межами

території України і з якими відсутній безпосередній транспортний зв'язок.

Є неузгодженість у КПК і в більш конкретних випадках. Так, за цим законом не відомо, хто є засудженим, а хто продовжує бути підсудним. Після проголошення вироку особа залишається підсудною, бо саме підсудному за КПК (ст. 341) роз'яснюється право на апеляційне оскарження вироку. А в ст. 348 КПК право на апеляцію вже надається не підсудному, а засудженому. Право і на касацію теж надається засудженому (ст. 384 КПК). Цю колізію теж необхідно усунути, бо правовий статус підсудного і засудженого є різним.

У ст. 6 КПК сказано, що виправдовувальний вирок постановляється за відсутності події злочину, а ст. 327 КПК передбачає, що такий вирок постановляється вже за невстановленням події злочину. Ці підстави є дещо різними за своєю сутністю і змістом, тому законодавець повинен дотримуватись однієї підстави для постановлення виправдовувального вироку або пояснити ці розбіжності.

Усунення правових колізій, неузгоджень, визначення критеріїв принципу верховенства законів, пояснення їх конкуренції будуть спрямовані на забезпечення прав, свобод, законних інтересів громадян, особливо тих, які залучені до кримінально-процесуальної сфери, а також сприяти зміцненню законності та правопорядку.

РЕЗЮМЕ

В представленной статье автор рассматривает вопросы коллизии и конкуренции правовых норм, что понимается под верховенством права. Основное внимание уделяется вопросам обеспечения прав, свобод и законных интересов граждан в уголовно-процессуальной сфере, где имеются несогласованности, правовые коллизии, что не всегда способствует укреплению законности и правопорядка.

SUMMARY

In the given article the author considers the issues of legal norms collision and competition what is understood as the rule of law. The main attention is paid to the issues of ensuring rights, freedoms and legal interests of citizens in the criminal procedural field where there are non-coordinations, legal collisions which does not always promote strengthening the legality, law and order.

Отримано 28.11.05